

In de etalage

Stadsarchief Kampen

Voor galg en rad...

door Otto Ottens en Floris Joustra

‘Opgroeien voor galg en rad’ is een zegswijze die de meesten van ons nog wel kennen. Het heeft een negatieve betekenis, want het duidt op een jeugd en opvoeding waaruit weinig goeds kan voortkomen. In de geschiedenis komen we geregeld personages tegen die blijkbaar voor galg en rad zijn opgegroeid. Deze mensen vinden we vaak terug in schriftelijke bronnen uit die tijd en dus ook in de archieven van het Stadsarchief Kampen. Dan blijkt soms dat het opgroeien ‘voor galg en rad’ wel heel letterlijk is te nemen...

Rechterlijk Archief

Het Stadsarchief Kampen beheert veel archieven, waaronder het Rechterlijk Archief met daarin de schriftelijke neerslag van justitie en rechtspraak in de stad Kampen van 1413 tot 1844. Belangrijke onderdelen ervan zijn in 2011 getranscribeerd door Kees Schilder.¹ Rechtspraak raakt alle segmenten van de bevolking en veel van de historische Kamper samenleving komt als het ware weer tot leven bij het lezen en bestuderen van deze stukken. Eén daarvan wordt hier uitgelicht en daarbij komen we precies zo’n heerschappij tegen waarvoor je ook nu nog liever een blokje zou omlopen.

Het gaat hier om ‘Laurens die Vondeling van Delfft’. Hij duikt op in het eerste register met onder andere de rubriek Ther Doit gericht, in de periode 1480-1500. Laurens was een ‘vagebond’, maar dan één van het gevaarlijkste soort. Op 30 oktober 1480 werd hij namelijk veroordeeld voor zes moorden op diverse locaties buiten Kampen. Ook in andere opzichten was hij geen lieverdje, zoals blijkt uit de opsomming van zijn misdaden op folio 219v.²

Laurens die Vondeling van Delfft heeft bekant en[de] beliet sesse moerd[en].

Alse eene moert bij Hairlem gedaen.

It[em] een[en] moert bij Berghen op t[e]n Soem gedaen.

It[em] bij Pijnacker een[en] moert gedaen, dair was Niel Platvoet mede.

It[em] bij Scheverling[en] een[en] moert gedaen.

It[em] bij Alkmar een[en] moert geda[en].

It[em] bij Sutermeer een[en] moert geda[en].

It[em] gestol[en] een halff laken swartes.

It[em] toe Schiedam gelt mit eenr[e] lijmgarde genom[en] doer eene tralijs.

It[em] toe Dordrecht oick gelt mit een[en] lijmgarde[en] genom[en] uut een block.

*It[em] bij broede[r] Martens cloester een[en] block en twee gesaget mit sijn hulpen
En[de] dat gelt dairuut genom[en].*

*It[em] to s H[er]togenbusch mit een[en] lijmgard[en] voir Ons[er] Lief[er] Vrouwen van
dat bret gelt genom[en].*

It[em] to Delfft uute[n] olden gasthuys een[re] vrouw[en] tabbert gestolen.

Conde[m]pnatus ut latro et iudicatus ad rotam etc[etera].

Penulti[m]a die mens[is] octobr[is].

Uit de laatste zinsneden blijkt dat Laurens op de voorlaatste dag van oktober ‘ad rotam’ oftewel ‘tot het rad’ is veroordeeld. Het vonnis zal hem, zoals in het middeleeuwse Kampen de gewoonte was, die dag ’s ochtends tussen 09.00 en 10.00 uur in het openbaar (‘onder de blauwe hemel’) zijn voorgelezen, waarna aansluitend in het openbaar de strafvoltrekking volgde. Wáár precies in het Kampen van de 15de eeuw het radbraken werd uitgevoerd valt niet met zekerheid te zeggen, maar voordat die dag het noenmaal werd genuttigd was alles alweer voorbij.³

Waarom Kampen? Dat dit verhaal opduikt in het Rechterlijk Archief van Kampen wekt de indruk dat Laurens op de één of andere manier hier tegen de lamp is gelopen. Hoe dat is gebeurd wordt helaas niet vermeld, maar Schilder heeft over vergelijkbare gevallen de theorie geformuleerd dat misdadigers die in Kampen voor bijvoorbeeld een diefstal werden gearresteerd tijdens hun verhoor door de stokmeesters en scherpreechter méér en ook zwaardere misdaden gingen opbiechten die zij elders hadden gepleegd.⁴

Het is helder dat Laurens voor zijn komst naar Kampen een spoor van ellende door Holland en Brabant heeft getrokken. Zijn zes moorden beging hij in Haarlem, Bergen op Zoom, Pijnacker (in vereniging met Niel Platvoet?), Scheveningen, Alkmaar en Zoetermeer; in Schiedam, Dordrecht, Den Bosch en Delft pleegde hij diefstallen van hoogwaardig textiel en geld uit offerblokken.

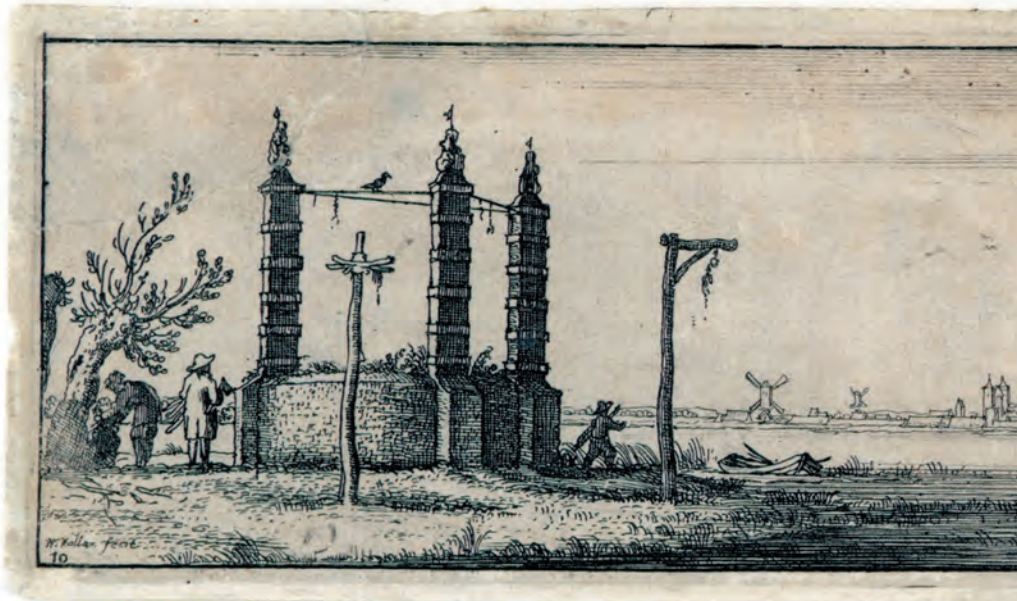
Maar Kampen ligt van al deze steden ver verwijderd. Was Laurens bezig zijn werkveld te verleggen, omdat het hem in Holland en Brabant te heet onder de voeten werd? Hoe zit het met de toevoeging ‘die Vondeling van Delfft’? Was Laurens inderdaad een vondeling van onbekende afkomst en naam?

Dit blijft gissen: archiefstukken bieden niet altijd alle antwoorden op onze vragen.

Scherprechters

Wij mogen aannemen dat Laurens in 1480 is terechtgesteld door Geert Decker, die tussen 1477 en circa 1496 in Kampen de functie van scherprechter bekleedde. Decker zal niet vaak types zoals Laurens hebben geëxecuteerd. Uit de transcripties blijkt weliswaar dat hier namens de stedelijke overheid met enige regelmaat dieven en moordenaars werden gevonnist en gestraft, maar een zesvoudig moordenaar moet ook in de 15de eeuw een uitzondering zijn geweest.

Scherprechters waren personen die bevoegd waren tot het uitvoeren van de doodstraf middels onthoofding, ophanging of radbraken. Het Stadsarchief Kampen beheert twee oude stadsboeken, het *Liber Diversorum* (1399-1553) en de *Ordinarius Antiquus* (1538-1697), waarin veel van deze beulen met hun aanstellingen en instructies voorkomen, zoals 'Meister vanden scerpen Gerichte'. In 1901 heeft Jurjen Nanninga Uitterdijk (1848-1919), toentertijd de ge-

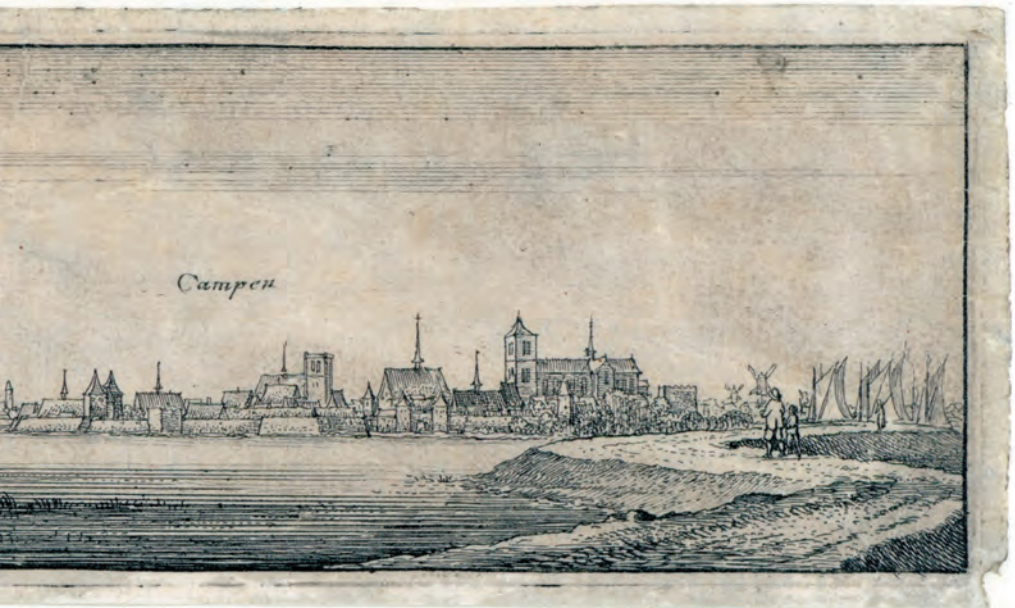

Gezicht op de stad Kampen vanaf de IJsseldijk buiten de Venepoort. Wenzel Hollar (1609-1677). Ets. Collectie SNS Historisch Centrum / Frans Walkate Archief.

meentearchivaris van Kampen, er als eerste over gepubliceerd.⁵ In Kampen zijn tussen 1436 en 1791 maar liefst 56 scherprechters werkzaam geweest.⁶ Vier van hun zwaarden worden tot op heden bewaard in het Stedelijk Museum Kampen en een daarvan zou op grond van de beschrijving en geschatte datering dat van Geert Decker geweest kunnen zijn.⁷

Scherprechters waren primair in dienst voor het voltrekken van doodvonnisen, het uitvoeren van lijfstraffen en het pijnlijk ondervragen van gevangenen. Maar ze hadden ook taken ter bewaking van de openbare orde en hygiëne. Zo spoorden ze burgers op straffe van een geldelijke boete aan om de stegen, straten en goten schoon te houden. Ze moesten bedelaars wegsturen, voorkomen dat men thuis varkens hield en loslopende varkens schutten. Andere taken waren het verjagen of zelfs doden van honden en het manen van menners van karren en wagens om rustig te rijden. Ook hielden Kamper scherprechters lange tijd op bijzondere wijze toezicht op de lokale prostitutie, omdat het hun vergund werd 'twee deernen toe holden'.⁸ Bij het publiek waren scherprechters dan ook meestal weinig geliefd.

Er bestonden echter uitzonderingen op die regel. Scherprechters verwierven

namelijk door hun beroep een bovengemiddelde anatomische kennis van ‘botbreuken, spierscheuringen, verstuikingen en verrekkingen’ en van ‘fracturen en dislocaties’. Degenen die hun orthopedische inzichten als ‘ledesetter’ of ‘bottendokter’ ten dienste stelden aan de burgerij, beconcurrerden zo weliswaar de gewone chirurgijns, maar stonden bij het publiek wel in een zeker aanzien.⁹

Gedurende lange tijd kregen de middeleeuwse scherprechters van Kampen bij hun aanstelling een dienstwoning toegewezen in de Boedelstoren, die Theo van Mierlo heeft omschreven als ‘een muurtoren zonder poortdoorgang ter hoogte van de Korte Hofstraat, in de bocht die de Burgel daar maakt’. De toren wordt in een bron uit 1442 ‘bodelstorn’ of ‘bodelertoern’ genoemd (‘bodel’ betekent beul).¹⁰ In 1483, slechts drie jaar na de terechtstelling van Laurens, schreef een tijdgenoot over het huurhuis van ene Willem van Gennep, ‘geleghen opte Vluetdijck teghen des scharprichters toerne over’.¹¹ Verondersteld mag worden dat scherpreechter Geert Decker ten tijde van Laurens’ terechtstelling hier heeft gewoond.

Verhoor

Het middeleeuwse Kampen kende meerdere gevangenis en in slechts een daarvan zal de pijnbank hebben gestaan. Gezien de lijst van zijn misdaden, die toch leest als een soort bekentenis, is het aannemelijk dat scherpreechter Decker Laurens heeft onderworpen aan een verhoor met de pijnbank of ‘scherpe examinatie’. Waarschijnlijk is dit gebeurd in de Hagenpoort of in de (oude) Wiltfanck, de vierkante muurtoren tussen de Hagenpoort en de IJssel, die zeker al sinds 1405 werd gebruikt als stadsgevangenis en in 1554 is afgebroken.¹²

De terechtstelling van Laurens op het rad was in die tijd heel gebruikelijk voor de zwaarste misdadigers, waaronder moordenaars. De beul brak in acht slagen de botten in boven- en onderarmen en in boven- en onderbenen. Daarna werd het lichaam van de veroordeelde door de spaken van een rad of wagenwiel gevlochten. De negende slag was bedoeld als genadeklap en trof de hartstreek, maar bleef soms ook achterwege...¹³

Na de executie werd het rad op een hoge staak tentoongesteld, vaak aan de rand van het stedelijk rechtsgebied of op het galgenveld. Galgenvelden waren gesitueerd nabij de toegangswegen tot de steden waar deze straffen werden uitgevoerd. Zo dienden ze als afschrikwekkend voorbeeld en als waarschuwing voor reizigers en ander publiek om zich aan de wet te houden. Dit was in Kampen niet anders. De stad kende zelfs twee galgenvelden.

De eerste is te zien op de ets *Gezicht op de stad Kampen vanaf de IJsseldijk buiten de Venepoort*, van de Tsjechische kunstenaar Wenzel Hollar (1609-1677), die is opgenomen in de collectie van het SNS Historisch Centrum / Frans Walkate Archief. De tweede lag op Seveningen en is meer dan eens geschilderd door Hendrick Avercamp (1585-1634).¹⁴

Wij weten niet of scherprechter Decker Laurens genadig is geweest en hem ook de negende slag heeft toegebracht; evenmin is bekend op welke van de twee galgenvelden van Kampen het lijk nadien is tentoongesteld.

Tot slot

Hierboven is getracht om getranscribeerde informatie uit het Rechterlijk Archief gedetailleerd te verbinden met verworven inzichten uit historisch onderzoek naar sociale- en bebouwingsgeschiedenis. Zo kan men komen tot een meer persoonlijke invulling van ons Kamper verleden. Dit is slechts één van de mogelijkheden die archief- en historisch onderzoek ons biedt. De medewerkers van het Stadsarchief hopen het publiek hiervoor in elk geval na de coronapandemie weer volop gelegenheid te bieden.

Noten

1. K. Schilder, *Moord en doodslag en justitie in de stad Kampen* (Kampen 2011); Idem, *Misdaad en Handel. Liber Confessiones Delictorum, 1560-1638* (Kampen 2011).
2. Deze transcriptie is van Mariëlle Bos en Wim Huijsmans.
3. Het schavot of de kaak stond sinds 1597 aan de noordgevel van het raadhuis, daarvoor vanaf 1548 op de Koornmarkt. Waar de kaak in 1480 tijdens de executie van Laurens die Vondeling van Delft heeft gestaan blijkt niet uit de bronnen en is vooralsnog onbekend. Hiernaar gevraagd vermoedt Schilder dat de beul in 1480 zijn werk deed in of nabij de Hagenpoort.
4. Schilder, *Moord en doodslag*.
5. J. Nanninga Uitterdijk, 'Scherprechters te Kampen, 1436-1769', *Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel*, deel XIII (1901) 353-366.
6. C.R.H. Snijder, 'Anna van Gelder, scherprechter ("beulse") te Kampen, 1711-1720', *Kamper Almanak* (2015) 123-136, hier: 132-134.
7. G. Tammens, 'De vijf beulzwaarden van Kampen', *Kamper Almanak* (1978/1979) 205-209. Helaas is een van deze zwaarden in 1996 gestolen en tot op heden niet teruggevonden.
8. C.R.H. Snijder, 'Vijftiende- en zestiende-eeuwse scherprechters te Kampen', *De Nederlandse Leeuw* 136 (2019) 3, 97-112, hier: 110.
9. Snijder, 'Anna van Gelder', 126-127. Zie voor een nadere analyse van deze aspecten C.N. Fehr-

- mann, 'De rol van de scherprechter in het verleden', *Kamper Almanak* (1978/1979) 197-204.
10. Th. van Mierlo, *De verdedigingswerken van Kampen (vóór de 15e eeuwse stadsuitleg). Een reconstructie* (niet-gepubliceerde doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, 1986), 111 en 125. De oorspronkelijke bron is Stadsarchief Kampen, Oud Archief, inv. nr. 1953, fol. 45v en 47.
  11. Stadsarchief Kampen, Rechters Archief, inv. nr. 75, *Liber Recognitionum* 1474-1489, fol. 171v. In zijn artikel over de Kamper scherprechters in de 15de en 16de eeuw situeert Snijder op p. 110 de Boedelstoren op de Burgwal aan het einde van de Boven Hofstraat, nabij de huidige panden Burgwal 16 en 17.
  12. Van Mierlo, *De verdedigingswerken van Kampen*, 33, 54-58. Zie ook Theo van Mierlo, 'Historie rond een kaart uit 1543', *Kamper Almanak* (1992) 169-193, hier: 187-189.
  13. Zie voor een introductie tot het begrip radbraken <https://nl.wikipedia.org/wiki/Radbraken> (geraadpleegd op 31 januari 2021).
  14. Bijvoorbeeld in het schilderij *Zomerlandschap bij Kampen*. Het origineel bevindt zich in de Collectie Institut Néerlandais in Parijs, en behoort tot de Fondation Custodia, collectie Frits Lugt. Het is in kleur gepubliceerd in Lies van Vliet, 'Zeventiende-eeuwse Kamper scherprechters', *Kamper Almanak* (2006) 81-101, hier: 95.